

CSETRI LAJOS: NEM SOKASÁG, HANEM LÉLEK

BERZSENYI-TANULMÁNYOK

A kötet két tanulmányt tartalmaz. Az első Berzsenyi verseinek összövegeit, 1808-ban Kis János közvetítésével Kazinczyhoz került kéziratos kötetét elemzi, a második irodalomszemléletét vizsgálja levelei és tanulmányai alapján. A két tanulmány csaknem teljes képet ad a költőről. Verseinek többségét 1808-ig megírta Berzsenyi, köztük a máig legjelentősebbeknek tartottakat, így ezekből megismerhetők költészetének legfőbb vonásai, legföljebb a tízes évek episztolái s néhány kései nagy vers egészíti ki ezeket. A poézisről való nézetei pedig 1808 után világosabban bontakoznak ki leveleiben és a Kölcsey-kritika után írt tanulmányaiban, mint néhány ars poeticaként értelmezhető költeményében.

Az első, a kötetnek csaknem háromnegyedét elfoglaló tanulmány újszerű szempontokból vizsgálja Berzsenyi 1808 előtti költészetét. Ilyen mindenekelőtt az, hogy verseinek nem véglegessé vált, hanem az 1808-as kéziratban megőrzött összövegét elemzi Csetri. Kolumbuszi ötlet ez, hiszen — Csetrit idézve — „teljesen megbízhatóan végül is nem lehet megállapítani, hogy az összövegekhez viszonyítottan kialakult eltérésekből mennyit lehet az ő javító munkájának tulajdonítani, illetve mennyit Kazinczy másolata javaslatainak, esetleg a kiadó Helmecki önkényes belejavításainak. Mondhatni, a minden tekintetben autentikus szövegek csak az összövegek, ezért némileg meglepő, hogy másfél évszázad Berzsenyi-filológiájának egyetlen műve sem vetette alaposabb vizsgálat alá őket”.

Másik újszerűsége Csetri tanulmányának, hogy a költeményeket versformáik szerint csoportosítja. Ismeretes, hogy Berzsenyi 1808-ig írt verseinek időrendje bizonytalan. Csetri — jogosan — bizalmatlan Merényi kritikai kiadásának kronológiájával szemben, le kellett tehát mondania az időrend szerinti tárgyalásról. Nem választotta a szokottabb tematikai vagy műfaji elrendezést sem, az utóbbit nyilván azért nem, mert mint kimutatja, a líra műfaji tagolása a kor poétikai gondolkodásában kialakulatlan, bizonytalan. A versformák szerinti osztályozás különben műfajnak is tekinthető: a kor irodalmi tudatában ugyanis a görög monódikus forma ódát, a rímes vers dalt jelent, Berzsenyi is így különböztette meg ódáit és dalait. Külön csoportba sorolja Csetri a nem monódikus antik formájú verseket, a hexametereket és az anakreóniakat, a három hexameteres vers közül kettőről megállapítva, hogy Horatius (és Kazinczy) példáját követő episztoláknak

minősíthetők, az anakreóniak pedig természetesen dalok. Fölvetem, hogy az első, ún. kis aszklepiadészi formájú verseket nem lehetett volna-e ebbe a csoportba sorolni. Monosztichikus voltak révén ide is illenének. Berzsenyi e formában írt költeményei pedig témájukban is, hangnembükben is különböznek ódáitól, különösen *A remete című rege*, a hexameteres *Balatonnal rokon Magyarország és Keszthely*, még az 1808 utáni (eredetileg Kazinczyhoz címzett) *Orczy árnyékához*, amelyet Vargha Balázs jogosan nevezett előgyakorlatnak az episztolákhoz. (E formát Horatius is csak olyan összegező — kezdő és záró — verseiben használta, mint a Carm. I. 1. és III. 30., még olyan episztola jellegűben, mint a IV. 8.)

A ma már hagyományosnak tekinthető Berzsenyi-kutatás a formájuk szerint ódának minősülő versek műfaji meghatározásában az elégiát és az idillt is használja. Megjelennek ezek a terminusok Csetrinél is, de Schillertől (*A naïv és szentimentális költészetről* című tanulmányában) kapott szerepükben, érzésmódok, hangulati minőségek jelölőiként. Így például *Az Ősznek (A közelítő tél)*, amelyet elégiának szoktunk minősíteni, Kazinczy pedig szép ódának nevezett, de a „fentebb dalok” közt jelölte ki kötetbeli helyét, s amely a kor poétikai rendszerében elegiko-óda megjelölést is kaphatott volna, Csetri idilli vonásait is feltárja, s így idilli-elégikus ódának minősíti. Kimutat ugyanakkor másnemű elemeket olyan költeményekben is, amelyeket egyértelműen ódának szoktunk tartani, a *Romlásnak indult . . .* kezdetűben például a schilleri terminológia szerinti patetikus szatíra és légia elemeit.

Klopstock ódait s a Berzsenyit megelőző magyar metrikus költészet példáit is bevonva vizsgálódása körébe, Csetri megvilágítja, hogy a különféle monódikus formák általában más-más minőséggel társulnak: az alkaiosziak többsége hősi vagy legalábbis magasabb röptű óda, az aszklepiadésziek változatosabb érzelmi és hangulati minőségeket hordoznak, a szapphóiakra „érzelmileg átítatott gondolatiság” jellemző, s ezek közeledhetnek leginkább — hangsúlyos versre való átütemezhetőségük miatt is — a dalszerűséghez.

Nem jelent műfaji egybemosást a rímes versek dalnak minősítése sem. Csetri kimutatja, hogy a korai rímes versek dalszerűségét didaktikusan moralizáló elemek terhelik meg, a nagy rímes elégiákat pedig — ezzel a címmel — külön fejezetben tárgyalja.

Noha Csetri mint megbízhatatlant elveti az időrendet, mégis tesz neki némi engedményt, amikor az összövegek átfogó sajátosságainak tárgyalása után az 1803-ban Kazinczynak elküldött három költeményt (*A magyarokhoz, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás, A reggel*) eköveveszi. (Annál is különösebb ez, mert nem látja bizonyítottnak, hogy — mint Váczy János állította — ezeket küldte el; a közvetítő, Kis János csak az első címét említi, s kétségben hagy afelől is, összesen

hány verset juttatott el Széphalomra.) *A reggel* így elszakad a többi rímes verstől, ahol Csetri koncepciója szerint a helye lenne. „Ódához emelt dal” – írja róla, s minthogy ezt a minősítést a többi rímes vers egyikére sem alkalmazza, ez is oka lehet előretevésének.

Német költők és esztéták Berzsenyire tett hatását irodalomtörténetünk már régóta számon tartja, újszerű azonban, hogy költészetét és a költészetről való gondolkodását Csetri teljesen a németek felől közelíti meg. Kandidátusi értekezésének téziseiben írta: „Berzsenyi alkotó évtizedei idején a magyar irodalom a német fejlődés döntő hatása alatt állott. Ezért, amíg a hazai művészi tevékenység legfontosabb hagyományainak, az újlatin poézisnak és poétikáknak alaposabb felmérése be nem következik, Berzsenyi ódaköltészete korszerűségét és jelentőségét a nálunk ható legjelentősebb modern európai irodalomnak, a németnek fejlődési irányaihoz való vonatkoztatással lehet leginkább lemérni.” Ebből következik, hogy Csetri szakít Berzsenyinek Horváth János tanulmánya óta elfogadottá vált stílusirányzati minősítésével, azzal, hogy a klasszicizmusból a romantikába való átmenetet képviseli. Csetri szerint költészetének azok a sajátosságai, amelyek romantikusnak látszanak, föllelhetők a weimari klasszikával tetőző, romantika előtti német költészetben is. Kétségtelen, hogy Berzsenyi költészetének Horatiusra hangoltsága, idealizmusa, platonizmus, plutarkhizmusa, esztétikai eszközű emberformáló célkitűzése számos párhuzamot mutat a főként Klopstock és Schiller nevével jellemezhető német irodalmi törekvésekkel. Meggondolandó azonban, nem hasonló túlzás-e nem venni észre e törekvésekben a romantika felé mutató elemeket, mint amilyen túlzás az a nézet, amely a német klasszikát mindenestül romantikus jelenségnek tartja. Meggondolandó továbbá az is, hogy a magyar költészetben a romantika Berzsenyi költészetéhez is kapcsolódik, például hazafias ódái sokban előlegezik a reformkori romantika nemzettudatát.

Vitakozik Csetri Horváth Jánossal Berzsenyi Horatius-élményéről is. Schillert idézve, aki a Tiburba visszavonuló költőben a szentimentális líra kezdeményezőjét s felül nem múlt mintáját látja, Csetri úgy véli, Berzsenyi nem romantikus nosztalgiával vágyódik a horatiusi életbölcesség után, hanem a Schillertől említett szentimentális (modern) Horatiust követi. (Feltűnő itt a párhuzam Szerb Antal nézetével, aki a „preromantikus” Horatius Berzsenyire tett hatásáról írt *Az ihletett költő* című tanulmányában.) Csetri egyébként több helyen s véleményem szerint meggyőzően hangsúlyozza, hogy Berzsenyire nem az epikureus, hanem a sztoikus Horatius hatott, még inkább a vátesz, a múzsák papja, a római ódák költője.

Tanulmánya összegezésében az idealizmust, az esztétikum magasra értékelését és a nacionalizmust jelöli meg Csetri Berzsenyi 1808 előtti költészete legfontosabb elemeiként, rámutatva arra, hogy nacionaliz-

musa gátolja az öncélú esztétizmus eluralkodását, esztétizmusa meg-nemesíti nacionalizmusát. Nacionalizmusának jellemzésében az esz-metörténet új eredményeire (Szűcs Jenő) támaszkodhat, ez lehetővé teszi, hogy rendi gyökerű nemzettudatának korszerűbb elemeit is fel-tárja, s megóvja attól, hogy a rendi nemzettudatot egyértelműen ne-gatívumnak tartsa. Igen termékenynek mutatkozik e kérdéskörben a Berzsényi költészetére nagy hatást tett plutarkhizmus elemzése, annak megmutatása, hogy Berzsényinél spártai (harci erényeket dicsőítő) és athéni (tudományt, művészetet magasztaló) ága között nincs válaszfal. Nemzetfelfogásának legmagasabb szintjét *A magyarokhoz* címzett 1807-i ódájában találja. Schillerrel összehasonlítva írja: fel-fogásuk nyilvánvaló különbsége ellenére abban, hogy a nemzet létét Berzsényi „sem az alkotmányban, az államvezetés formáiban, kere-teiben igyekszik megalapozni és biztosítani, hanem a nemzeti tudat-ban, a nemzeti lélekben és erkölcsökben [. . .], van [. . .] valami mé-lyen rokon a német költő és bölcselő magasztos ember- és nemzetfel-fogásával”.

Bővebben kellene szólnom Csetri kitűnő verselemzéseiről, ame-lyekből a fentebbiekben csak néhány gondolatot emelhettem ki. A költeményeket elsősorban eszmetörténeti és poétikai szempontból vizsgálja, figyelembe véve korábbi elemzéseiket, gyakran egyetértés-sel hivatkozva rájuk, gyakran vitatkozva velük. Sok egyéb mellett újszerű értékelési szempontként veszi figyelembe a költemény helyét Berzsényi Horatiust követő, variációs kötetépítésében. Kiemelkedően alapos és szép *A magyarokhoz* címzett két óda, *A reggel*, az *Amathunt* (*Amathus*), a *Fohászokodás*, *Az Ősz* (A közelítő tél), a *Barátimhoz* („Én is éreztem”), a *Butszás Kemenesallyától* és a *Levéltöredék ba-rátnémhoz* elemzése, de sokat tud érzékeltetni egy vers szépségéből akkor is, amikor megelégszik ennyivel: „Minden kommentár nélkül ide írom, hogy lássuk, mire volt képes Berzsényi szerelmi lantja.” (*Az első szerelemről*.)

A Berzsényi irodalomszemléletével foglalkozó tanulmányban a legalaposabb és legújyszerűbb fejezet Berzsényi és a nyelvújítás viszonyát vizsgálja. A magyar nyelvújítást a német felől nézve Csetri föl-hívja a figyelmet arra, hogy Kazinczy programjában erősebben érvé-nyesült a normateremtő, mint a nyelvbővítő törekvés. Berzsényi azért került szembe vele, mert korai normateremtésével nem értett egyet. A németes írói neológianak e korban nálunk Berzsényi volt a legkö-vetkezetesebb képviselője — állítja Csetri —, mivel a kazinczyánus neológia valamennyi szabadságával élt, ugyanakkor az egyetlen nyelv-járást normává emelő követelést visszautasította. Továbbvive ezt a gondolatot, Csetri arra a következtetésre is eljut, hogy Berzsényi előtt a centralizációs törekvéssel szemben olyan fejlődési eszmény lebegett, „amely a demokratikusabb, önkormányzati és organikusán

kifejlődött helyi jogokat és értékeket is meg akarja őrizni, és a nemzet szellemének organikusan kialakítandó egységébe be akarja vonni.” Még tovább haladva ebben az irányban, a feleletet is sugalló kérdésként fölveti: „egy kevésbé egyoldalúan centralizált, több helyi értéket és hagyományt megőrző fejlődés nem tette volna-e egészségesebbé, a történelmi viharokkal szemben ellenállóbbá a magyarság kis közösségeit.”

Berzsenyinek a Kölcsey-kritikával vitatkozó írásait tárgyalva főként azzal hoz újat Csetri, hogy a „hagymázás” *Antirecenziót* jelentősebb munkának ítéli, mint a korábbi szakirodalom, s ennek megfelelően azt, nem a későbbi *Észrevételeket* állítja elemzése középpontjába. Rámutatva azokra az önellentmondásokra, amelyek Kölcsey-nél is, Berzsenyinél is föllelhetők, továbbá a Kölcsey kritikájában indirekten, Berzsenyi válaszában kifejtetten megfogalmazott nemzet-karakterológia rokonságára, érzékelteti, hogy irodalmi ízlésükben és tudatukban sok a közös vonás. (Ez azonban a mellett a vélemény mellett lehet érv, amely mindkettőjüket a klasszika és romantika közötti átmenet képviselőjének tartja.)

A *versformákról* írt értekezést Csetri nem a kor szonettháborújában játszott szerepe, hanem a német klasszika esztétikájával egyező, humanitásfilozófiájára visszavezethető kiindulópontja felől vizsgálja. Itt találja talán a legfőbb érveket Berzsenyinek a romantikától való elhatárolására, noha az *Észrevételek*-ben is kimutatta a romantikát nyíltan vállaló gondolatmenet „hellenizáló fékjeit”.

Berzsenyi legfontosabb prózai művét, a *Poetai Harmonistikát* jelentőségéhez képest röviden, inkább a költő eszmélkedésében betöltött helye, mint gondolatmenete elemzésével mutatja be Csetri. Alkalma van itt arra, hogy újra kifejtse: Berzsenyinek a költészetéről vallott nézetei nem egy tágabb értelmű romantikában, hanem egy tágabb értelmű klasszikában helyezhetők el. Fölhívja a figyelmet arra, hogy hellenizmusa, amely ebben a művében kap legnagyobb hangsúlyt, folyamatos: „a kezdetekben és a tízes években, különböző hangsúllyal és különböző dominanciával, de ugyanaz a művészetben megszentelt életfelfogás vitte a »prímet«” Széchenyinek és Wesselényinek írt 1830. február 23-i levelét is vizsgálódási körébe vonva, meggyőzően bizonyítja (mint korábban már Németh László is), hogy a *Harmonisztika* „nemzeti program és üdvönyt”, nem csupán esztétika.

A *kritikáról* írt tanulmányt, pontosabban teljes egészében idézett IV. fejezetét így értékeli Csetri: „amit [...] itt megfogalmaz mint igényt a jó kritikával szemben, oly maximalista és oly történetfilozófiai tudatosságról tesz tanúbizonyítást, hogy még ma is programja lehetne minden igényes kritikaművelésnek, és még ma sem tudnánk igényeit kielégíteni”. Berzsenyi sem tudta, kiderül ez a tanulmánynak a *Kritikai levelekről* és *Bírálatokról* szóló fejezetéből.

Mint láttuk, Csetri Berzsenyi poézisát és poétikáját a német irodalom felől közelítette meg. Nem egészen világos azonban, meghatározó közvetlen vagy közvetett hatást föltételez-e, vagy a német irodalmat inkább viszonyítási pontnak tartja, amellyel Berzsenyi költészetének és gondolkodásának korszerűségét lehet mérni. További vizsgálódást kíván az is, a rokon jelenségek hogyan módosulnak, mennyiben kapnak más jelentést, más hangsúlyt, más értéket magyar viszonyok között. Könyvének fő értékét abban látom, hogy jelentősen kiszélesítette a Berzsenyi-kutatás mezejét. E mezőn azonban bőségesen van még tennivaló. (Szépirodalmi, 1986.)

OROSZ LÁSZLÓ

A PÁLYA VÉGÉN

BARTA JÁNOS TANULMÁNYKÖTETE

1. Bölcs és szép címet adott Barta János most megjelent kötetének. Szebbet a legválogatottabb szavú esszéista is aligha adhatott volna. Mindnyájan ismerjük nagy zenészek, nagy énekesek ama szép gesztusát, hogy akkor lépnek le a rivalda fényéből, amikor még művészetük teljességét tudnák adni. A közönség s önmaguk megbecsülése egyaránt indítja őket erre, hiszen így úgy maradnak, élő alakjukban is, az emlékezetben mint mesterségük kiváló megtestesítői. De idézhetnénk, idegen szakterület helyett, Barta János kedvenc költőjének, Aranynek egyik kesernyésen szép töredékét is, az *Őszikék* nagy fölvirágása után.

Mit is akarsz,
Nézz az időre . . .
. . . nyilhatnak a fán csalvirágok,
nem lesz érett gyümölcse már.

Ha Aranyt elfoghatta ez a kétely, mennyivel inkább elfoghatja a tudóst, akinek munkája talán nem oly maradandó, de nem kevesebb koncentrációt kíván. Ám ha nem lett igaza Aranynak — mert még jó néhány remekmű került ki a keze alól —, reméljük, hisszük, nem lesz igaza Barta Jánosnak sem; örök éber figyelme, folytonos meditációja, megoldást kereső följajzottsága nem fogja a következőkben sem nyugton hagyni.